

УДК 334.021:658.7:658.8: 338.58
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-49

ДУДНІК Л. О.

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

ОСОБЛИВОСТІ ПІДВИЩЕННЯ СТАЛОСТІ РОЗВИТКУ В ПИТАННЯХ УПРАВЛІННЯ ТОВАРОПОТОКАМИ В АГРОПРОДОВОЛЬЧИХ МЕРЕЖАХ

У статті акцентовано увагу на важливості узагальнення особливостей підвищення сталості розвитку в питаннях управління товаропотоками в агропродовольчих мережах. Представлено узагальнений опис таких типових ринкових збоїв як негативні зовнішні фактори, монополії, неефективність у виробництві та розподілі, неповну інформацію, нерівність та суспільні блага.

Встановлено, що суб'єкти управління товаропотоками в агропродовольчих ланцюгах можуть мати різні мотиви для трансформації, такі як фінансові інтереси, покращення (громадського) іміджу; або соціальні та екологічні проблеми, пов'язані з продуктивністю (наприклад, корпоративна соціальна відповідальність).

Доведено, що стійкість також може сприйматися по-різному, тобто як об'єкт конкуренції; як атрибут вірогідності харчового продукту; або як можливість співпраці через стале управління ланцюгом поставок.

Аргументовано, що з боку суспільства важливим є таке налагодження взаємодії між ринковими акторами, яке б сприяло вирішенню існуючих проблем між учасниками таких відносин і щоб треті сторони, які не були учасниками цих відносин, не відчували можливого негативного впливу наслідків такої ринкової взаємодії на себе.

Ключові слова: сталість розвитку, товаропотоки, агропродовольчі мережі, управління, провали ринку, суспільна ефективність.

L. DUDNIK

National Scientific Centre «Institute of Agrarian Economics»

FEATURES OF INCREASING SUSTAINABILITY OF DEVELOPMENT IN ISSUES OF COMMODITY FLOW MANAGEMENT IN AGRICULTURAL NETWORKS

The article emphasizes the importance of generalizing the features of increasing the sustainability of development in the management of trade flows in agri-food networks. A generalized description of such typical market failures as negative external factors, monopolies, inefficiency in production and distribution, incomplete information, inequality and public goods is presented. It is established that the subjects of traffic management in agri-food chains may have different motives for transformation, such as financial interests, improvement of (public) image; or social and environmental performance issues (such as corporate social responsibility). It has been proven that sustainability can also be perceived differently, as an object of competition; as an attribute of food product probability; or as an opportunity for collaboration through sustainable supply chain management. It is argued that it is important for society to establish interaction between market actors, which would help solve existing problems between participants in such relations and that third parties who were not participants in these relations do not feel the possible negative impact of such market interaction on themselves.

Key words: sustainability of development, trade flows, agri-food networks, management, market failures, public efficiency.

Постановка проблеми. Одним з феноменів еволюції людства є ринок та ринкова система господарювання. Багатьох людей дивує та обставина, що мотивом діяльності окремих людей в ринковій системі є досягнення своїх особистих цілей на основі раціонального розрахунку співвідношення між необхідними для цього ресурсами та очікуваними і фактичними доходами за результатом реалізації своїх задумів. При цьому, у суспільному розрізі, відбувається вирішення сукупності проблем, зокрема через дію ринкових законів попиту та пропозиції. Одним з наслідків стрибкоподібного економічного та технологічного розвитку стало виникнення питань, що не вирішувалися на ринкових засадах, які отримали назву «провалів ринку». Зазначене потребує актуалізації різних аспектів розгляду даного блоку питань, зокрема в контексті управління товаропотоками в агропродовольчих мережах.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Вивчення особливостей підвищення рівня сталості розвитку за різними складовими економіки присвятили свою увагу багато вчених, серед яких були такі як: Бездушна Ю. С. [1], Варченко О. М., Свиноус І. В., Липкань О. В. [2], Гуторов А. О. [3], Демешкант Н. А. [4], Кацьма, В. І. [5], Красноручський О. О., Руденко С. В. [6], Макаров І. А. [7], Бойченко С. Г. [8], Шпикуляк О. Г. [9], Goulder L., Parry I. [10], Meadows D. H., Meadows D. L., Randers J., Behrens W. W. [11] та багато інших. Виходячи із зазначеного узагальнення особливостей підвищення сталості розвитку в питаннях управління товаропотоками в агропродовольчих мережах характеризується важливістю у теоретичному та практичному відношенні.

Мета статті. Мета статті полягає в узагальненні особливостей підвищення сталості розвитку в питаннях управління товаропотоками в агропродовольчих мережах.

Виклад основного матеріалу. Науковцями та суспільними діячами зазначається необхідність детального вивчення особливостей ринкової взаємодії між суб'єктами ринкових відносин і особливе відношення до випадків коли за результатами ринкових відносин є негативний не врахований в ринковій дії результат, які впливає на інші сторони суспільства. Такі випадки ототожнюються із «провалами ринку». Провал ринку відбувається тоді, коли результат роботи людей в групі виявляється гіршим, ніж очікувався,

незважаючи на початкові абсолютно раціональні корисливі мотиви. За такого розвитку подій економічні результати відхиляються від того, що експерти вважають оптимальним. Якщо врахувати всі результати такого прояву «провалів ринку» - то суспільство, в цілому, отримує значно менше ефективну взаємодію. Слід обумовитися, що поняття «провал ринку» не описує випадки результатів ринкових трансакцій, що мали негативний результат між сторонами взаємодії. Ці випадки характеризують прояв селективної функції ринку. Наслідком не врахування суб'єктом ринку особливостей залучення ресурсів для задоволення суспільної потреби у товарах або послугах є отримання ним збитків. При відсутності можливості щодо їх компенсації або зміни способу задоволення суспільного попиту результатом такої ситуації може бути банкрутство та усунення з ринку такого суб'єкта. Назва «провал ринку» не описує властиві недоліки в ринковій економіці - може бути і прояв неефективності державного управління функціонуванням ринку. Відносно такого прикладу можна зазначити пошук ренти спеціальними групами інтересів. Групи з особливими інтересами можуть отримати велику вигоду, здійснюючи лобіювання, наприклад через низькі тарифи, невеликого рівня витрат для учасників групи з метою привелелівованого отримання гарантованих прибутків.

Крім того, не кожен поганий результат від ринкової активності вважається провалом ринку. Наприклад, якщо пропозицію товару на ринку здійснюють декілька суб'єктів, то саме той варіант, який не визнається споживачами з економічних причин усувається з ринку. Провал ринку не означає, що суб'єкти ринку не можуть вирішити проблему. З іншого боку, не всі ринкові невдачі мають потенційне рішення, навіть з розсудливим регулюванням або додатковою обізнаністю громадськості. У цьому відношенні слід привести приклади регулювання в ринковій та адміністративно-господарській системи. Для прикладу, відносно ланцюга руху товаропотоками в агропродовольчих ланцюгах, слід вказати, що негативний прояв щодо забруднення повітря від вихлопних газів є складовою технологічного рівня виробництва, а не властивістю певної суспільної системи розвитку економіки.

Відносно прояву провалів ринку слід зазначити:

- провал ринку відбувається, коли індивіди, що діють в раціональних власних інтересах, дають менш оптимальний або економічно неефективний результат;
- провал ринку, більшою мірою, може статися на типових ринках, де відбувається безпосередній продаж товарів і послуг;
- провал ринку може проявитися і на не типових ринках, коли групи впливу маючи ринкову владу здійснюють лобіювання власних інтересів не зважаючи на їх результати на суспільство.

Вирішення випадків провалів ринку може бути здійснено за рахунок врахування безпосередніми учасниками ринкової взаємодії негативних екстерналій впливу на треті сторони, заходів державного регулювання, суспільних колективних дій.

Ініціювання розгляду питань зміни акцентів при забезпеченні економічного розвитку здійснювалося різними суспільними організаціями, суспільними діячами, науковцями, експертами різних країн. Як один з характерних заходів в цьому відношенні хочеться зазначити доповідь «Римського клубу» у 1972 р. «Межі зростання» («The Limits to Growth») [11], у межах викладу якої акцентувалася увага на таких світових тенденціях як зростання чисельності населення на планеті та підвищення рівня вичерпності природних ресурсів та необхідності, у зв'язку із цим, врахування стану природного середовища й наявних у людської цивілізації ресурсів. В контексті зазначеного звертає на себе увагу, що у доповіді не просто ставилася проблема, а й аналізувалися можливості її вирішення на основі використання інструментів моделювання та формування сценаріїв розвитку суспільних процесів. За допомогою використання даних інструментів авторами було проаналізовано межі демографічного та економічного зростання людства. Так, укрупненими групами чинників сформованої ними моделі World3 були: тенденція зміни народонаселення, рівень розвитку промисловості й виробництва продуктів харчування при врахуванні стану екосистем планети та обмежень за оціночним рівнем окремих природних ресурсів. Економічна система, особливо при її розгляді у межах планети Земля, по своїй суті, є складною динамічною системою, тенденції зміни характеристик якої дуже складно передбачити. У цьому відношенні заслуговує на пильний інтерес підготовка авторами 12 найбільш можливих сценаріїв дій при наблизенні людської спільноти до меж зростання на основі обрахунку характеристик 9 змінних моделі таких як: чисельність населення; обсяг промислового, аграрного капіталу та капіталу сфери послуг; промислова земля, сільськогосподарські угіддя та вільна земля; рівень запасів невідновлюваних ресурсів; рівень забруднювачі, які складно вилучити [11].

Одним з учених, предметом уваги яких були управлінські інструменти досягнення сталого розвитку є Бойченко С.Г. [8], якою також наголошувалося на важливості системного врахування чинників при використанні моделей та сценаріїв зміни екологічних, промислових та людських підсистем. Виходячи з положень теорії катастроф нею, базуючись на припущенні про повторюваність прояву катастрофічних природних явищ, зроблено аналіз періодичності їх повторюваності за результатами оцінювання коливальних термічного режиму за тривалий період – друге тисячоліття нашої ери, на основі чого визначені критерії їх прояву і основні чинники, що їх спричиняють. Нею наголошується на важливості встановлення таких залежностей, оскільки воно може бути використано як елемент прогнозування виникнення надзвичайних та катастрофічних ситуацій природного характеру. Це, у першу чергу, є важливим виробництва продуктів харчування та задіяння всієї системи управління товаропотоками в агропродовольчих ланцюгах як

базисного елементу задоволення продуктами харчування та вирішення проблеми продовольчого забезпечення населення різних країн та континентів Землі. У розвиток прикладного характеру цих досліджень нею сформовані моделі та сценарії прояву катастрофічних природних явищ, зокрема на території України, що може бути дієвим інструментом вирішення питань досягнення сталого розвитку.

Успішність вирішення проблеми досягнення сталого розвитку потребує розробку заходів з даних питань на різних рівнях управління. Як приклад у цьому відношенні можна зазначити підхід Гоулдера Л. (Goulder L.) і Перрі І. (Parry I.) [10, с. 152-174] та Макарова І. О. [7, с. 487-490], якими наголошується на важливості наближення до рівня сталого розвитку за рахунок використання регулюючих інструментів, одними з яких є система торгівлі квотами на викиди (міжнародний та міждержавний інструмент) та вуглецевий податок або податок на викиди парникових газів (інструмент регулювання на державному та господарському рівні).

Важливим є зважене відношення до використання зазначеного інструменту. Багато країн світу досягли суттєвого успіху в забезпеченні належного рівня життя свого населення, безперечною складовою чого є розвиток промисловості та сфери послуг. За допомогою встановлення високого рівня податків на викиди можна забезпечити суттєве зменшення рівня забруднення атмосфери, але цей результат може супроводжуватися суттєвим зменшення економічної активності та падінням рівня добробуту населення. Запровадження подібних інструментів доцільно здійснювати з поширенням пропозицій з інвестування технологічної модернізації виробничих потужностей та процесів у бік таких, які меншою мірою впливають на довкілля.

Безперечно, відмінність між цими інструментами, як і зазначають Гоулдер Л. і Перрі І. [10], визначається співвідношенням загального обсягу викидів та ставкою податку на викиди, що обумовлюється економічною суттю впливу даного податку на господарські процеси. У свою чергу, Макаров І. О. [7, с. 489-490] наголошує на необхідності підготовки гнучкого порядку застосування даного податку. З одного боку, основна суть такого підходу полягає у встановленні максимально високого рівня ціни на квоту по викидах, що безперечно матиме як обмежувальний характер щодо рівня викидів, так і рівня економічної активності. З іншого боку, важливим також є максимальне зниження верхньої межі рівня викидів, що дасть можливість зберегти у певних межах рівень економічної активності. Але необхідним все одно лишається підвищення технологічного рівня виробничих та господарських процесів у бік їхнього більш безпечного для природи та умов проживання людей впливу.

Часто серед причин провалів ринку зазначають зовнішні фактори, монополію, інформаційну асиметрію та нерухомість факторів. Одним з простих прикладів провалу ринку є проблема суспільних благ. Суспільними благами є товари або послуги, які, якщо вони виробляються, виробник не може обмежити своє споживання платою клієнтам і для яких споживання однією особою не обмежує споживання іншими.

Суспільні блага створюють ринкові збої, якщо деякі споживачі все одно вирішують не платити, а використовувати наявне. Національна оборона є одним з таких суспільних благ, тому що кожен громадянин отримує аналогічні пільги незалежно від рівня оплати за них. Дуже складно для суспільства здійснювати забезпечення національної оборони на приватних засадах. Оскільки уряди не можуть використовувати конкурентну цінову систему для визначення правильного рівня національної оборони, вони також стикаються з серйозними труднощами, виробляючи оптимальну суму. Це може бути прикладом провалу ринку без чистого рішення.

Асиметрична інформація часто вирішується посередниками або рейтинговими агентствами, щоб повідомити про ризики цінних паперів. Негативні зовнішні фактори, такі як забруднення, можуть вирішуватися позовами, які потенційно можуть збільшити витрати учасників ринкової взаємодії та сприяти перегляду умов або технологічного способу здійснення ринкової угоди. Технологічні компанії, які отримують позитивні зовнішні фактори від випускників з технічною освітою, можуть субсидувати комп'ютерну освіту за допомогою стипендій. Ці питання використання позитивних та негативних екстерналій слід здійснювати диференційовано, щоб не припускати негативного їх впливу на суспільство та сприяти закріпленню позитивних прикладів впливу на задоволення суспільних потреб. Уряди можуть здійснити регулювання положень законодавства як відповідь на провал ринку. В цьому відношенні слід зазначити можливість введення податків і субсидій. Субсидії можуть допомогти стимулювати поведінку, яка може призвести до позитивних зовнішніх наслідків. Тим часом, оподаткування може допомогти зменшити негативну поведінку. Наприклад, введення додаткового податку на використання чистого пального порівняно із його сумішами з біоетанолом може збільшити вартість споживання і зробити його більш дорогим для споживачів.

Приватні колективні дії часто використовуються як рішення провалу ринку. Сторони можуть в приватному порядку погодитися обмежити споживання і забезпечити дотримання правил між собою. Споживачі та виробники можуть об'єднатися, щоб сформувати кооперативи для надання послуг, які в іншому випадку можуть бути недоведені на чистому ринку, такі як комунальний кооператив для електричного обслуговування сільських будинків або кооперативне холодильне сховище для групи молочних фермерів, щоб охолодити своє молоко в ефективних обсягах.

Основним засобом, за допомогою якого можна виправити провал ринку, є втручання уряду. Це вимагає від уряду прийняття законодавства, такого, наприклад, як антимонопольна політика, і включення різних цінових механізмів, таких як податки і субсидії.

Бідність вважається результатом провалу ринку. Коли настає рецесія, рівень бідності зростає, тому що працівники втрачають роботу або втрачають робочий час, що призводить до відсутності доходу або меншого доходу відповідно. Нерівність, яка є складовою провалу ринку, в кінцевому підсумку може призвести до бідності, коли багатство не розподіляється пропорційно по всьому суспільству. Це можна виправити за допомогою державного втручання, наприклад, шляхом прогресивного оподаткування різних видів доходів громадян залежно від рівня цих доходів.

Економічний егоїзм призводить до того, що на ринках виробляється все, що хочуть люди. Щоб розбагатіти, фірми повинні продати те, що громадськість прагне купити. Зовнішні фактори підривають соціальні переваги індивідуального егоїзму. Якщо егоїстичним споживачам не доведеться платити виробникам за пільги, вони не будуть платити, а якщо егоїстичним виробникам не платять, вони не будуть виробляти. Цінний продукт не з'являється. Це спрощений приклад можливого колективного недопущення провалу ринку.

Колективні дії розглядаються як добровільні та цілеспрямовані дії групи акторів, що використовують їхні спільний інтерес для досягнення спільної мети. Хоча в науковому та експертному середовищі наголошується на колективній діяльності в агропродовольчих мережах, дослідження все ще не стикаються з тим, яку конкретну роль можуть відігравати ці міжорганізаційні мережі. Крім того, як практика, так і дослідження залишаються зосередженими на тому, як інновації та практики сталого розвитку формуються на рівні окремих фірм.

В подальшому важливим є вивчення особливостей управління товаропотоками в агропродовольчих мережах шляхом вивчення структури мережі, динаміки, акторів, процесів та взаємодій.

Висновки. Суб'єкти управління товаропотоками в агропродовольчих ланцюгах можуть мати різні мотиви для трансформації, такі як фінансові інтереси, покращення (громадського) іміджу; або соціальні та екологічні проблеми, пов'язані з продуктивністю (наприклад, корпоративна соціальна відповідальність).

Стійкість також може сприйматися по-різному, тобто як об'єкт конкуренції; як атрибут вірогідності харчового продукту; або як можливість співпраці через стале управління ланцюгом поставок. Хоча окремі фірми є ключовими для трансформації до більшої стійкості, слід стимулювати міжорганізаційне співробітництво між суб'єктами економіки, політикою та суспільством. Співпраця між кількома організаціями, особливо за ланцюгами руху товаропотоків, здається ефективною стратегією для зменшення невизначеності та розширення доступу до ресурсів (наприклад, матеріалів чи навичок), але вимагає колективних зусиль і дій.

Типи ринкових збоїв включають негативні зовнішні фактори, монополії, неефективність у виробництві та розподілі, неповну інформацію, нерівність та суспільні блага.

З боку суспільства важливим є таке налагодження взаємодії між ринковими акторами, яке б сприяло вирішенню існуючих проблем між учасниками таких відносин і щоб треті сторони, які не були учасниками цих відносин, не відчували можливого негативного впливу наслідків такої ринкової взаємодії на себе.

Література

1. Бездушна Ю. С. Посилення фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств: фінансово-майновий аспект. Облік і фінанси. 2014. Вип. 1. С. 8-12.
2. Варченко О. М., Свиноус І. В., Липкань О. В. Особливості формування попиту на продовольство в сучасних умовах. Актуальні проблеми економіки. 2017. № 1(187). С. 50-61.
3. Гуторов А. О. Генеза формування парадигми інклюзивного розвитку національної економіки. Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2018. №4. С. 47-53.
4. Демешкант Н. А. Інноваційна природоохоронна діяльність як умова сталого розвитку аграрної сфери виробництва. Ефективна економіка. 2015. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3952>.
5. Кацьма, В. І. Сутність та роль логістичного управління в системі управління підприємством. Економічний аналіз. 2016. Т. 23. № 2. С. 60-65.
6. Красноручський О. О., Руденко С. В. Функціональні та інструментальні концепції в дослідженнях механізмів управління економічним потенціалом аграрних підприємств. Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2016. № 2. С. 5-10.
7. Макаров И. А. Глобальное изменение климата как вызов мировой экономике и экономической науке. Экономический журнал Высшей школы экономики. 2013. № 3. 479-496.
8. Напівемпіричні моделі та сценарії глобальних і регіональних змін клімату: монографія / С. Г. Бойченко; НАН України, Ін-т геофізики ім. С. І. Субботіна. К.: Наук. думка, 2008. 310 с.
9. Шпикуляк О. Г. Економічні інституції та інститути у розвитку теорії ринку. Економіка АПК. 2010. № 1. С. 159-165.
10. Goulder L., Parry I. Instrument Choice in Environmental Policy. Review of Environmental Economics and Policy. 2008. Vol. 2. № 2. 152-174.
11. Meadows Donella H., Dennis L. Meadows, Jorgen Randers, and William W. Behrens III. The Limits to Growth, New York: Universe Books. 1972. 205 p.

References

1. Bezdushna Yu. S. Posylennia finansovoi bezpeky silskohospodarskykh pidpriemstv: finansovo-mainovyi aspekt. Oblik i finansy. 2014. Vyp. 1. S. 8-12.
2. Varchenko O. M., Svyous I. V., Lypkan O. V. Osoblyvosti formuvannia popytu na prodovolstvo v suchasnykh umovakh. Aktualni problemy ekonomiky. 2017. № 1(187). S. 50-61.
3. Hutorov A. O. Geneza formuvannia paradyhmy inkliuzyvnoho rozvytku natsionalnoi ekonomiky. Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky. 2018. №4. S. 47-53.
4. Demeshkant N. A. Innovatsiina pryrodookhoronna diialnist yak umova staloho rozvytku ahrarnoi sfery vyrobnytstva. Efektyvna ekonomika. 2015. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3952>.
5. Katsma, V. I. Sutnist ta rol lohistychnoho upravlinnia v systemi upravlinnia pidpriemstvom. Ekonomichnyi analiz. 2016. T. 23. № 2. S. 60-65.
6. Krasnorutskyi O. O., Rudenko S. V. Funktsionalni ta instrumentalni kontseptsii v doslidzhenniakh mekhanizmv upravlinnia ekonomichnym potentsialom ahrarnykh pidpriemstv. Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky. 2016. № 2. S. 5-10.
7. Makarov Y. A. Globalnoe yzmenenye klymata kak vyzov myrovoi ekonomyke y ekonomycheskoj nauke. Ekonomychesky zhurnal Vysshei shkoly ekonomyky. 2013. № 3. 479-496.
8. Napivempirichni modeli ta stsenarii hlobalnykh i rehionalnykh zmin klimatu : monohrafiia / S. H. Boichenko ; NAN Ukrainy, In-t heofizyky im. S. I. Subbotina. K. : Nauk. dumka, 2008. 310 s.
9. Shpykuliak O. H. Ekonomichni instytutsii ta instytuty u rozvytku teorii rynku. Ekonomika APK. 2010. № 1. S. 159-165.
10. Goulder L., Parry I. Instrument Choice in Environmental Policy. Review of Environmental Economics and Policy. 2008. Vol. 2. № 2. 152–174.
11. Meadows Donella H., Dennis L. Meadows, Jorgen Randers, and William W. Behrens III. The Limits to Growth, New York : Universe Books. 1972. 205 p.

Надійшла / Paper received : 22.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020